

Zdeněk Kratochvíl: Hypotézy o původu filosofie [2006]

(S poděkováním Jiřímu Holbovi a Ladislavu Hejdánkovi za jejich články v 1. čísle obnovené *Nomády*.)¹

Původ filosofie je oblíbeným tématem filosofování. Otázku po původu nebo počátku, ať už čehokoliv, potkáváme v různých podobách např. u Hésioda, Aristotela i v genealogiích pozdně antických doxografů; u židovských a křesťanských myslitelů je pak spojována s tématem stvoření; znovu ji otevře novověké myšlení. Nemám teď na mysli ani tak Heideggerův sestup k základům a k roli počátku, ale spíše jakousi specifickou vůli k demaskování původu čehokoliv, která je tolik typická pro dobu kolem 19. století: o původu druhů, o původu člověka, o původu náboženství, o původu křesťanství...

Díky takovým kontextům a díky problematičnosti filosofie dějin nabývá otázka po původu filosofie novou naléhavost a může být také nově ideologizována. Už dříve Hegel, později u nás Rádl, avšak i tak pozdní, a přitom soudný a znalý autor, jakým nesporně byl Jan Patočka, drží tezi o monofyletickém původu filosofie. Nejde pouze o europocentrismus, ale především o tezi, že filosofie vznikla právě jednou, že veškerá filosofie je nástupnictvím té prvně a jedinečně vzniklé, podobně jako v genealogiích doxografů nebo v katolické představě apoštolské posloupnosti. Při takové perspektivě je nasnadě, že se tento unikátní vznik udál v Řecku, a můžeme se přít pouze o to, kdy mezi pozdně archaickou a klasickou dobou, konkrétně mezi Thalétem a Platónem – alespoň pokud nechceme perspektivu otočit a spolu s částí dávných doxografů, současných alternativců nebo zase fundamentalistů položit původ filosofie a vůbec všeho někam mimo Řecko.

Otázkou ovšem je, zda filosofie vznikla unikátně, tak jako patrně život (alespoň na Zemi a o jiném nevíme); nebo zda může vznikat v různých dobách a na různých místech opakovaně, v trochu různých podobách a z různých substrátů, podobně jako třeba komorové oko u živočichů různých vývojových linií. Ta druhá možnost, tedy polyfyletická, přece není nijak vyloučená, stačí jenom slevit z našeho velikášství stran světodějně ústřední role filosofie i z představy o centralizovaných posloupnostech úplně všeho. Stačí přirovnat vznik filosofie spíše ke vzniku oka než ke vzniku života; spíše ke kvasu nebo soli než k monopolní instituci.

Teď bych ovšem měl podat nějaké určení filosofie, aby bylo jasné, o čeho vznik vlastně jde. Otázka po tom, co je to filosofie, je opět tradičním tématem filosofování. Jenže takových určení je přibližně tolik, kolik je různých způsobů filosofování, tedy tzv. filosofických škol nebo pozic. Soukromě si totiž myslím, že různé filosofické nauky se většinou liší právě díky tomu, že pod stejným jménem dělají různé věci. Různost v konkrétních tezích nauky je často projevem různosti v určení filosofie. Proto se omezím na náčrt několika vybraných úrovní určení filosofie: postmoderní, etymologická, doxografická, aristotelská a platónská – to vše často také ve spojení s určitými hypotézami o původu filosofie.

¹ Srv. J. Holba, *Existuje indická filosofie?*, in: *Nomádva. Studentská revue nejen pro filosofii*, 2006, č. 1, str. 30–32; B. Řebíková – L. Hejdánek, *Rozhovor s Ladislavem Hejdánkem*, in: *Nomádva. Studentská revue nejen pro filosofii*, 2006, č. 1, str. 5–7. Textu Z. Kratochvíla v 2. čísle časopisu *Nomádva* bezprostředně předchází text L. Hejdánka: L. Hejdánek, *Bylo historicky několik ohnisek vzniku filosofie?*, in: *Nomádva. Studentská revue nejen pro filosofii*, 2006, č. 2, str. 33–35. – Pozn. red.

V duchu např. Feyerabendovy nauky by filosofií bylo to, co je tak pojmenovááno, co je tak akreditováno, čím se zabývá katedra filosofie. Na FF UK by to tedy byla především fenomenologie, hermeneutika, Platón, Aristotelés, něco středověku, hodně novověkých nauk a nově příchozí analytika... Ale zrovna tak by to byl i „Přehled africké filosofie“, neboť tak zněl titul jedné úspěšně obhájené diplomové práce na ÚFaRu (Alena Rettová, r. 2000) v oboru filosofie – a myslela se tím skutečně rovníková Afrika nové doby. To byl ovšem izolovaný tematický extrém. Větší naději na kontinuitu by z ne-evropské oblasti mohla mít studia indické filosofie, ale uskutečňovaná spíš v kontextu religionistiky, takže feyerabendovsky by o filosofii nemuselo jít, leda tím, že se přitom používá slovo filosofie. Příznivé ovšem je, že toto pojetí se neváže na monofyletickou hypotézu o původu filosofie. Leckde jinde by ovšem podobně postmoderní nebo sociologické určení filosofie bohužel vedlo k jejímu zúžení na analytiku nebo neoscholastiku, takže se na ně raději neomezíme.

Etymologické určení filosofie je oblíbené už 24 století, je jím „láska k moudrosti“. Podrobnější pohled tuto etymologizaci opraví do tvaru „náklonnost k moudrému (k tomu, co je moudré)“. Etymologie sice může být pro význam slova ilustrativní, např. pokud jde o možné asociace (podobně jako jeho fonetika), ale nemusí význam zakládat, to činí spíše užívání slova ve specifických kontextech. Obvyklé (tedy feyerabendovsky korektní) významy slova filosofie jsou samozřejmě užší než jeho etymologie. Je třeba ještě upozornit, že samo etymologické určení filosofie také bylo a stále bývá používáno i jako argument pro její monofyletický, a to řecký původ, neboť jde samozřejmě o kompozitum řecké. Etymologie (např. u Heideggera) a politická korektnost tedy při určení filosofie zatím stojí proti sobě.

Doxografové hellénistické a římské doby nejen rádi etymologizují, ale také přímo umanutě popisují linie typu učitel–žák, filosofické „školy“ nebo „sekty“ a jejich „názory“. Co do samotného původu filosofie ovšem nejsou jednotní. Pěkně to ukazuje samotný začátek spisu nejznámějšího z doxografů, Díogena Laertia (asi rané +3. st.): „Někteří lidé říkají, že pěstování filosofie má své počátky u barbarů. Peršané prý měli své mágy, Babylóňané nebo Asyřané své chaldejce, Indové gymnosofisty, Keltové a Galové takzvané druidy... Egyptřané pak pokládají za původce filosofie Héfaista, jenž prý byl synem Nilovým, a tvrdí, že jejími představiteli byli kněží a věštcí. Od toho času po Alexandra prý uplynulo 48 863 let... Od doby mágů, z nichž první byl prý Peršan Zóroastér, uplynulo po dobytí Tróje 5 tisíc let...“ Díogenés je však příliš vzdělaný a kriticky myslící, než aby přistoupil na tak fantasmagorická čísla. Tato rozumnost ovšem Díogena Laertia přivede k velké nerozumnosti, a to hned v další větě: „Nejsou si totiž vědomi toho, že připisují barbarům úspěchy Hellénů, jimiž počala nejen filosofie, nýbrž samo lidské pokolení.“ Výslovně mluví o monofyletické, a to řecké antropogenezi! Podobně monofyletická je i první z Díogenových verzí o vzniku filosofie (I, 12): „Pýthagorás byl první, kdo použil slovo filosofie a sebe nazval filosofem, když v Sikyónu rozprávěl s Leontem, tyranem v Sikyónu nebo ve Fliúntu, jak praví Hérakleídés Pontský ve spise *O mrtvé ženě*. Nikdo z lidí totiž není moudrý, neboť moudrost je výsadou bohů. Filosofie se nejprve nazývala *sofia* (moudrost) a mudrcem (*sofos*) se nazýval ten, kdo se jí pořádně zabýval; tedy člověk, o ně mž se mělo za to, že došel vrcholné úrovně duše. Filosofem pak nazýváme toho, kdo se s láskou (*filia*) oddává moudrosti.“ Jinde (VIII, 6–7) se ovšem o tradici stran Pýthagory, který žil v –6. st., vyjadřuje mnohem kritičtěji, což se lépe hodí k tomu, že alespoň v zachovaném depozitu

řecké literatury nemáme slova „filosof“ a „filosofie“ doložena před rokem –400. Za onu v učebnicích tak oblíbenou legendu o vzniku filosofie u Pýthagory nejspíš může pouze bizarní spis *O mrtvé ženě* z doby mezi –350 až –310. Diónenés Laertios sám rozlišuje mezi mudrci a filosofií (I, 13) a navíc podává specifický popis počátků řecké filosofie ve „dvou větvích“ (I, 13–14), který považuji za relevantní pro orientaci v řeckém myšlení před Platónem, totiž jedna iónská, od Thaléta a Anaximandra, druhá italská, od Ferekýda a Pýthagory, včetně eleatů.

Doxografické podání o původu filosofie mělo i odlišnou verzi, jak to ostatně kriticky citoval už Diónenés Laertios, totiž původ filosofie od barbarů, společně s původem náboženství a celé kultury. Lidské představy často chodí z extrému do extrému, takže ti, kdo si povšimli starobylosti řady kultur, jim mnohdy přisoudili rovnou filosofii, ba dokonce tu řeckou považovali za převzetí tamté. Rozličnost doxografických podání o původu filosofie umožnila hellénizovaným Židům vytvořit představu, že řecká filosofie pochází od Boha Stvořitele, a to prostřednictvím Mojžíše, byť není vyloučena ani nějaká tradice od Adama nebo andělské zprostředkování. Většinou se to ovšem zjednodušuje na to, že řečtí filosofové opisovali od Mojžíše. Nejvíc Platón, proto je nejlepší. Tím má být vlastně řečeno, že se řecká filosofie v židovském prostředí smí. Jenže tímto účelovým podvodem si na sebe Židé ušili bič, protože podobný typ paranoidního obrazu, že za vším je nějaký jednotný koncept, se pak obrátil právě proti nim. Navíc tuto židovskou verzi o původu řecké filosofie přijali křesťané, nejvýrazněji právě řeckojazyční křesťané, opět v dobře míněné opozici vůči fundamentalistům z vlastních řad, podle nichž byl původ filosofie u ďábla, jak o tom kriticky referuje Kléméns Alexandrijský (např. *Strómateis* I,19,1). Kléméns to vidí tak, že v křesťanské teologii se má znovu setkat v plnosti to, co dříve představovalo Písmo Židům a filosofie Řekům. Hry na původ pokračují v hermetické tradici, podle které Platón opisoval od Herma Trismegista, ale zrovna tak u theosofů, kteří vidí původ všeho v Egyptě nebo v Atlantidě – a u leckterých alternativců nové doby, kteří původ všechno vidí v Indii. Pokud se zbavíme jak strachu z fundamentalismu, kvůli němuž podobné nesmysly kdysi musely vzniknout, tak paranoických vizí, pak je záhodno vidět pestrost různých kultur nějak jinak. Možná se pak monofyletická hypotéza o vzniku filosofie stane méně lákavou, neboť ze všech motivů jí zůstane jenom nacionalismus.

Za filosofii se tradičně považuje pojmové myšlení, také dědictví Řecka. Není sice nijak jednoduše určitelné, např. Aristotelés, Deleuze a Hejdánek by se na popisu toho, co je pojem, asi úplně neshodli, nicméně jde o specifické pojetí filosofie ve významu užším než etymologický. Souvisí s užitím dialektiky (logiky) ve filosofickém myšlení; s propojením skutečnosti, myšlení a řeči ve vědění (*epistémé*); v krajním případě pak s názorem, že za myšlení lze považovat pouze myšlení logické. Tato velká tradice většiny filosofických proudů, ještě zesílená jejich školní povahou, se stala pro sebepochopení filosofie určující. Přesto do evropské filosofie patří např. i iónští myslitelé, a to právě díky jednomu z nejvýznamnějších zakladatelů oné školní tradice, Aristotelovi. Tento paradox není pouze geografický. Aristotelés starší myslitele pojednával jako „předchůdce“, tedy jako ty, kdo podávali nedokonalé odpovědi na jeho vlastní otázky, a právě tím je zahrnul do evropské školní filosofické tradice, byť s označením *fysiologoi* (proto jim pak doxografové vymysleli tituly *Peri fyseós*). Díky Aristotelově kritice vykládáme např. Hérakleita na oboru filosofie, a ne na oboru řecké literatury. Mimoevropské alternativy vlastní koncepce Aristotelés ve svém díle nepojednal,

proto pak nepatří do školní filosofie. Jiným problémem je ovšem výskyt logických a logicky pracujících filosofických škol v Indii a v Číně před příchodem Evropanů. Ty nejspíš nejsou tak moc jiné, jenom si jejich nezávislý vznik neradi připouštíme. Nejsou ani tak alternativami jako spíše analogiemi. Z mého hlediska ovšem není upozornění na tyto školy (indické by uměl pojmenovat např. Jiří Holba) tím nejzajímavějším, neboť za zajímavější bych považoval soustředění zájmu na ty proudy (např. Tao te ting), které představují analogie dosud známých alternativ za aristotelské pojetí filosofie.

Koncepce vědění ovšem pochází už od Platóna, tedy od téhož myslitele, který je také buď autorem, nebo alespoň rozhodujícím popularizátorem slov filosofie a filosof. Jde o obrácení zbraní sofistů, tedy o užití dialektiky ve službě myšlení idejí. Právě v platónském a novoplatónském prostředí se prý najde nejvíc analogií s indickými motivy – a nehodlám zde otevírat otázku po možném či nemožném vlivu, neboť to ani není nutné. Nakolik Platónovi rozumím, tak ani neklade nárok monofyletického původu filosofie, snad leda v tom smyslu, že zdrojem všeho je Dobro jakožto nejvyšší idea. Původem je křesání názorů (viz 7. list), nikoliv tradice nauky, ta je pouhou pomocí. Není právě přecenění logiky i tradice společným znakem řady evropských a indických filosofických škol?

Co když filosofie vzniká opakovaně tam, kde nějaké náboženství (včetně ateismu) otevírá nějaké nároky a možnosti, kterým v dobové podobě onoho náboženství nelze dostat bez pokrytectví? Pak bychom mohli filosofii hledat třeba i mimo Evropu, Indii a Čínu, i když asi taky ne úplně všude (s tou rovníkovou Afrikou to osobně nepovažuji za šťastnou terminologii, ale nevím, nevyznám se tam). Zbytečné omezování se na monofyletický původ filosofie považuji také za jednu z příčin dalšího neblahého jevu, totiž postupného omezování pestrosti žánrů, které jsou považovány za vhodné pro sdělení filosofické myšlenky.

Zdeněk Kratochvíl

(docent Katedry filosofie a dějin přírodních věd Přírodovědecké fakulty UK)